

INSCRIȚII FRAGMENTARE LATINE DIN COLECȚIA MINAC

Maria BĂRBULESCU*

Livia BUZOIANU*

Cuvinte cheie: *inscripții funerare, interfectus, Egis[so], onomastică*

Mots-clés: *inscriptions funéraires, interfectus, Egis[so], onomastique*

Rezumat: Sunt prezentate câteva fragmente de inscripții latine, descoperite de mai multă vreme (începând cu anii '60 ai secolului trecut), aflate în colecția epigrafică a MINAC.

Reține atenția în primul rând o stelă funerară, găsită întâmplător, împreună cu alte piese, în anul 1964, în preajma zidurilor cetății Ibida (Slava Rusă), amintită recent în publicația online *Vbi erat Lupa*, cu nr. 21730. Inscripția, din sec. II-III p.Chr., menționează o moarte violentă (interfectus), provocată probabil de latrones, în împrejurări dificil de stabilit. Numele personajelor, reconstituite în manieră ipotetică (Antoninus ? și Ulpia Flavia ?), aparțin registrului onomastic al zonei; situația este evidențiată și de posibila mențiune a locului de origine a personajului feminin, Aegyssus, scris Egis[so].

Celelalte inscripții analizate, aflate toate într-o stare fragmentară, au, cu o singură excepție, locul de proveniență necunoscut; ele permit însă o discuție asupra numelor atestate, precum și a altor aspecte privind zona vest-pontică și dunăreană în epoca romană timpurie.

Résumé: L'étude présente quelques inscriptions latines fragmentaires découvertes il y a assez long temps (dans les années '60 du siècle dernier), qui se trouvent dans la collection MINAC. Un intérêt particulier présente une stèle funéraire, trouvée par hasard, ainsi que d'autres pièces en 1964, à proximité des murs de la cité Ibida (Slava Rusă), récemment mentionnée dans la publication en ligne *Vbi erat Lupa*, et qui a le nr : 21730. L'inscription datée des siècles IIe - IIIe, après J. - C, mentionne la mort violente d'un personnage (interfectus), probablement causée par les latrones, dans des circonstances difficiles à déterminer. Les noms des personnages, reconstitués de manière hypothétique (Antoninus ? et Ulpia Flavia ?) appartiennent au registre onomastique de la

---

* Maria BĂRBULESCU: Universitatea "Ovidius" Constanța; e-mail: mariabarbulescu@yahoo.fr.

* Livia BUZOIANU: Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța; e-mail : liviabuzoianu@yahoo.com.

zone; la situation est mise en évidence aussi par la possible mention du lieu d'origine du personnage féminin, Aegyssus écrit Egis [sol].

Le lieu de provenance des autres inscriptions analysées, qui sont toutes dans un état fragmentaire, est, à une exception près, inconnu; néanmoins, elles permettent une discussion sur les noms certifiés ainsi que sur d'autres aspects concernant la zone ouest-pontique et danubienne au début de la période romaine.

I. O INSCRIȚIE MAI PUȚIN CUNOSCUTĂ DE LA IBIDA (SLAVA RUSĂ) AFLATĂ ÎN COLECȚIA MINAC**

În patrimoniul epigrafic al Muzeului de Arheologie Constanța au intrat în anul 1964, patru inscripții, toate funerare, găsite lângă zidurile cetății Ibida (Slava Rusă) sau în interiorul fortificației, cum s-a notat în fișele de inventar ale acestor piese***. Două dintre inscripții au atras la puțin timp atenția, fiind publicate de descoperitori și reluate apoi și de alți autori și anume: stela funerară cu imaginea Lupei Capitolina, pusă pentru „[V]al(erius) Valens mile/[s] l(egionis)XI Cla(udiae)” de către părinții săi¹ și cea de a doua piatră funerară, a lui „Q. Marcius Qua(dratus) nat(ione) Lib(urnus)”, ridicată prin grija fiului său². Cea de-a treia piesă, fragmentară, a fost cuprinsă, ca și precedentă, în ISM V³, iar a patra a rămas pentru mult timp inedită în colecția MINAC⁴, fiind semnalată nu demult, în publicația online *Vbi erat Lupa*, cu numărul 21730, inscripție care ne reține atenția în nota de față.

Stela de calcar (inv. 6484 MINAC) este spartă sus și în partea dreaptă (spărtura verticală pare cam la jumătatea piesei). Chenarul stâng este ornat cu vrejul viței de vie și ciorchini de strugure și tot astfel, în partea de jos; spre

** Piesa a fost prezentată cu titlul *Une inscription moins connue d'Ibida (Slava Rusă) présente dans la collection du Musée d'Histoire Nationale et d'Archéologie de Constanța* în *Volum omagial dedicat profesorului Vladimir Iliescu* (ed. Rodica Ursu Naniu), Chișinău, 2016, p. 73-83.

*** Fișe semnate de Adrian Rădulescu, muzeograf la acea dată în această instituție; muzeul a primit actuala denumire, odată cu reorganizarea sa în 1977.

¹ ARICESCU 1976, p. 531-534 = ISM V 224 (sfârșitul sec. al II-lea – începutul sec. al III-lea); adaugă acum MIHĂILESCU – BÎRLIBA 2011, p. 97 – 101, nr. 2 (prima jumătate a sec. al II-lea p.Chr.); CONRAD 2004, p. 188, nr. 236 (ultimul sfert al sec. al II-lea).

² RĂDULESCU 1963, p. 99-100, nr. 17 = NMESM, p. 168-171, nr. 17 = ISM V 225; DORUȚIU-BOILĂ reia aici discuția asupra originii lui Q. Marcius Quadratus, citind „nat(ione) Lib(ycus) sive -urnus”, ca și editorul, contrar opiniei exprimate de ARICESCU 1971, p. 58-60, care a propus lectura „nat(us) Lib(idae)”, așadar, toponimul fiind Libida (sau Libidum/-ina), ipoteză preluată și de alți autori. Pentru completarea „nat(ione) Lib(urno)”, vezi și MIHĂILESCU – BÎRLIBA 2011, p. 102, nr. 4; CONRAD 2004, p. 187-188, nr. 233 datează piesa la începutul sec. II p.Chr.

³ ARICESCU 1976, p. 534, fig. 2 = ISM V 231 = MIHĂILESCU – BÎRLIBA 2011, p. 110, nr. 11 (sec. II p.Chr.).

⁴ Cf. A. Rădulescu, care menționează în fișa de inv. a inscripției anul de intrare în muzeu (1964) și transcrie textul cu majuscule (6. III. 1967); adaugă și precizarea din ISM V, p. 249, privitoare la inscripția de față, „încă inedită” (1980).

interior urmează un chenar simplu care mărginește textul. Urmele de mortar și ornamentul ușor tocit, arată că fragmentul a fost refolosit. (Fig. 1 a-b).

Dimensiuni: $\hat{h}$ = 1,20 m ; l = 0,46-0,48 m ; $gr.$ = 0,15-0,18 m ; $\hat{h}$ l. = 0,048-0,050 m

Se conservă începutul a cinci rânduri din partea ultimă a inscripției. Literele sunt adânc săpate, dar au o formă ușor asimetrică; G are brațul de jos detașat. Ligaturi: în r. 1, $N+T$; în r. 2, $N+E$; în r. 3, $A+V$.

Date: sec. II – III p. Chr.

Inscripția a fost completată în VEL, 21730, astfel⁵: „...interfec[tus ...]/nes in d[...] A AVEVL[...]/vi egis [...]/nini m[...].”

Atrage atenția în primul rând termenul *interfectus*, menționat și pe o stelă funerară de la Tropaeum Traiani, ridicată după atacul costoboc din jurul anului 170 p. Chr.⁶ Termenul apare și în celelalte provincii dunărene (Dacia, Moesia Superior, Pannonia Inferior) precum și în alte părți ale Imperiului Roman⁷. De obicei *interfectus* (participiu perfect) este urmat sau precedat de numele celor care au provocat moartea neașteptată a persoanelor menționate în epitaf: *barbari*, *hostes*, *latrones*, chiar *stationarii* sau în cursul diverselor expediții; unele împrejurări sunt mai greu de explicat, cum este și cazul de față.

Privitor la text, apreciem că au dispărut datorită spărturii apoximativ 5-8 litere (unele posibil ligate)^{***}. Literele păstrate în r. 2, NES , indică pluralul unui cuvânt început în rândul anterior, poate *latrones*, ținând seama de frecvența mențiunii acestora în inscripții. De această dată trebuie să admitem folosirea prepoziției a cu acuzativ plural, în loc de ablativul de agent, o construcție tipică latinei populare, întâlnită uneori în Moesia Inferior și în alte provincii⁸. În aceeași măsură am putea invoca aici concurența dintre ablativul de agent și construcția *per* cu acuzativ⁹; din păcate, din exemplele cunoscute până acum, prepoziția *per* nu precede substantivul *latrones*.

O stare de nesiguranță putea exista în regiune în timpul unor atacuri barbare, cum a fost cel al costobocilor de pe la 170 p.Chr., desfășurat, potrivit surselor epigrafice și literare, prin centrul provinciei, de la N la S și mai departe

⁵ Cu date tehnice și două fotografii; nu se precizează locul de descoperire al piesei în Moesia Inferior (menționat în fișa de inv. a piesei la MINAC).

⁶ ISM IV 50 (circa 170 p.Chr.): „*interfectus a Castabocis*” și comentariul de la p. 162.

⁷ Dacia: CIL III 1559=8009=IDR III 1, 118 a (Slatina): „*D(is) M(anibus) P(ublio) Aelio Ariorto IIII viro an(nuali) m(unicipii) D(robetae) interfect(o) a latronib(us)...*” ; IDR II 134 (Drobeta) : „*interfecta a latro(nibus) let vindicata*”; IDR III 1, 71 (Ad Mediam) : „... *dec(urioni) mun(icipii)/ Drobetae quaes(tori) interfecto a llatronib(us)...*”; vezi și TUDOR 1978, p. 150-151 (*latrones*) ; Moesia Superior: CIL III 8242, (Prizren): „*interfec<t=>ius a latronibus*” ; CIL III 14574=8266= IMS III 2, 108 (Ravna =Timacum Minus): „...in]/terfectus a [sta]/tionari(i)s (?)”; CIL III 14587 = IMS III 2, 93 (Timacum Minus): „*a la/tronibus interfectus*”; Pannonia Inferior (Intercisa): RIU V 1198: „... *a latroni]/bus interfe[ctus ?]*”, vezi și Clauss Slaby, s.v. *interfectus*, unde apare și inscripția de față după VEL 21730.

^{***} În VEL se presupune că lipsesc trei litere din rând; pe lângă cele 5-8 păstrate (unele ligate), ar fi însemnat 8-11 litere pe rând, ceea ce ar fi prea puțin după aspectul piesei.

⁸ ISM IV 49 : „*deceptus a Castabocos*” ; vezi și bibliografia de la p. 160.

⁹ SLUȘANSCHI 1994, p. 116 și 121 (construcția *per* + acuzativ sugerează mai degrabă mijlocirea, intermedierea). Pentru ablativul de agent ca funcție derivată din ablativul separativ, vezi *ibidem*, p. 71-72.

până în Attica¹⁰. Atacuri repetate, mai intense, sunt cunoscute apoi timp de trei decenii, la mijlocul sec. al III-lea, în perioada așa-numitului *bellum Scythicum*¹¹, ca să ne limităm la acest interval de timp, de când datează probabil inscripția de mai sus.

Prima parte a epigrafei conținea numele defunctului (probabil în *N*, ca în mai toate inscripțiile găsite la Ibida); nu știm dacă se indica locul de origine sau profesiunea, sigur însă figura vârsta acestuia, precizându-se apoi cauza morții sale, după cum vedem în fragmentul conservat.

Literele păstrate în r. 2-3 – IND [...]/A pot fi completate numai ipotetic. Lectura impune să urmeze o construcție în ablativ sugerată de litera *A* la începutul r. 3. În acest caz ne putem gândi la un complement de timp sau de loc construit cu prepoziția *in*.

În prima situație am putea avansa, ipotetic, o construcție de tipul *in di[e...Kal./Id./Non]/A(priles) sive A[ugustas]* sau *in die* urmat de un adjectiv de tipul *adversa*, *nefasta*, *funesta*, *saeva*¹² (sau oricum din această sferă semantică). Construcția *in die* figurează deseori în inscripții; în cele funerare ea definește în diverse forme ziua morții¹³. Data exactă a decesului se specifică mai rar, fără însă să lipsească¹⁴; aceasta se nota, de obicei, după indicarea vârstei defunctului (mai ales în cazul copiilor)¹⁵.

În situația în care ar fi fost menționat locul evenimentului ne putem gândi la o formulă de tipul *interfec[tus a latro-]/nes in d[omo su-]/a*. Precizarea va fi fost determinată de moartea violentă, urmare a unui atac (jaf) asupra locuinței sale (dacă nu asupra întregii așezări). O formulă asemănătoare o citim într-o inscripție târzie de la Ulmetum: „*mort[uu]s est in domum suam*”, utilizându-se *Ac.* în loc de *Abl.*¹⁶. Mențiunea locului morții, fără a fi foarte frecventă, o întâlnim și în cazul celor care decedau în afara locuinței, la fermele din teritoriu: „*obiti (-us, -a) ad villam suam*”¹⁷.

¹⁰ Asupra invaziei costobocilor, vezi POPESCU 1964, p. 193-199; DID II, p. 158-163; EAIVR, vol. I, p. 463-464, bibliografia (Gh. Bichir).

¹¹ Între domniile lui Pupienus și Balbinus și Claudius al II-lea Gothicul; v. DID II, p. 228 – 268 ; mai mult a fost discutat *excidium Histriae*, vezi ISM I 168=AVRAM 2007, p. 100, nr. 168 ; adaugă și BOUNEGRU 2003, p. 98-102 (bibliografia problemei).

¹² Vezi, de exemplu, *saeva dies*, *numina saeva*, *crimina saeva*, *proelia saeva* etc. ; cf. Clauss-Slaby s.v. *saeva* ; ILB 248 (Melita): „*mors mihi saeva fuit*”. Vezi și CIL XII 629 (Gallia Narbonensis): „*Hostibus indigne saeva nu[nc 3]/[t=D]unc cupit infelix flamas [3]/olitus generisque sui spem ta[3]/co(n)iugis huic misere lac[h]rima[s]”*.

¹³ De exemplu: „*in die(-m) mortis*”, „*in die iudicii*”, „*in die funeris*”, „*in die finis suae*”, „*in die fati sui*”, „*in die obitum*” etc.; cf. Clauss-Slaby s.v. *in die*. Vezi MIHĂESCU 1960, cap. 216, confuzia în întrebuintarea cazurilor *Ac.* și *Abl.* după *in*.

¹⁴ ILCV 3682 (Mauretania Caesarensis): „*interfectus est / d(i)e X Ka(lendas) Apriles*”.

¹⁵ ICUR 8, 22647=ILCV 2792 d: „*qui vixit annis II et mens[i=E](bu)s VII/ qui perivit in dies VI*”; ILCV 1652 (Gallia Narbonensis): „*[ol]biit sub d(i)e VI K[a]l(endas) Iuni[as]*”; ILCV 2750 a (Germania Superior): „*recessit cum[K=C]a(lend)is m(ensis) Aprilis*”; AE 1985 396 (Aemilia, Regio VIII): „*Hic requiesc[i=E]in pace ... dep[o=U]{i}s {i=U}tus est sub d(i)e X[3] K[a]l(endas) April(es)*”; AE 2006, 1769 (Africa proconsularis): „*Fortunata vixit / in pace fidelis / annis IX in die K(alendas) Ianuaria(s)*” etc.

¹⁶ IGLR 209 (sec. III-IV p.Chr.), fără să fie vorba de această dată de o moarte violentă.

¹⁷ ISM V 30 = CONRAD 2004, nr. 248; ISM V 29 = CONRAD 2004, nr. 246 (Capidava, sec. II p.Chr.); persoanele erau stabilite în teritoriul acestei cetăți; BAUMANN 1984, p. 223,

Nesigură rămâne, de asemenea, completarea în r. 2 a unui adjectiv pe care să-l raportăm la *latrones* sau a unui adverb referitor la *interfectus*. Adjective de tipul *indigni*, *indomiti*, deși posibile, sunt mai greu de acceptat în măsura în care din inscripțiile cunoscute nouă *latrones* apare fără determinanți. În schimb, un adverb de forma *indigne* (mai puțin *indecore*) este întâlnit și în alte inscripții, inclusiv funerare¹⁸. În cazul nostru, ținând seama de lungimea rândului anterior, el ar fi precedat construcția în ablativ în forma *interfec[tus a latro-] /nes ind[igne in domo su-/a*.

În continuarea r. 3, *Ave* transcris aici¹⁹ și nu la sfârșitul textului, încheia prima parte a inscripției. Urma numele dedicantei, cum observăm după literele păstrate în r. 3-4, mai întâi *nomen*-ul acesteia, completat *Ullpia*, urmat de *cognomen*, probabil *Fla]vi(a)*, transcris cu omiterea lui *a*, cum mai întâlnim uneori în inscripții²⁰, mai degrabă decât un patronim menționat astfel și oricum mai rar în perioadă²¹. Numele femeii este unul comun, întâlnit, de exemplu, în zona de N a provinciei, la Capidava, unde o altă *Ulp(ia) Flavia* încetează din viață tânără, epitaful fiind pus de părinți, ea purtând firesc numele tatălui, *Ulp(ius) Fl(avius)*²². Cum bine se știe, *Ulp*ii s-au așezat în provincia Moesia Inferior începând din epoca lui Traian, după instalarea legiunii a V-a Macedonica la Troesmis²³; alăturarea însă a două *gentilicia*, arată data ceva mai târzie a inscripției și provincialismul purtătorilor.

O altă epigrafă, găsită de această dată la Slava Rusă, îi aparține unui personaj cu nume identic, stelă pe care este desemnat mormântul prin termenul *tumulus* și *sepulcrum*²⁴. Aflăm din acest text că *Ulp(ius) Flavius*, mort la 40 de ani, a fost înmormântat în zonă, „*h[oc loco?]*”, inscripția datând din sec. al II-lea, poate la sfârșitul secolului²⁵. Din păcate nu putem stabili o legătură sigură între acesta și femeia amintită în inscripția prezentată de noi deoarece aici se precizează proveniența ei din altă parte; într-adevăr, în literele *EGIS*, care urmează numelui

nr. D3, fig. 55 = CONRAD 2004 nr. 219 (*villa in territorium Aegyssense* – sfârșitul sec. II – începutul sec. III p.Chr.).

¹⁸ CIL VI 20132 (Roma): „*non quoniam indigne tulimu[s perisse per undas]*”; CIL X 4428 (Capua): „*quam]/[i]ndigne sit data vita mihi quattuor ann[os] vixi*” etc.

¹⁹ ISM V 34 (Capidava): „*Have domina Mamusa ! vixit ann(is) ...*”; 35: „*... Ave domina Veturia vixit ann(is)...*”. În ambele cazuri formula adresată defunctei se află la începutul textului.

²⁰ Vezi ISM V 184 (Troesmis): „*... Valeria Fortunat(a) uxor eius ...*” și evident în alte locuri. Nu am putea citi în cazul de față numele în dativ – *Ull[piae Fla]/vi(a)e*, cu diftongul *ae* transformat în *e*, obișnuit în epoca romană (cf. MIHĂESCU 1960, cap. 55; ISM V 29, 80, 90 etc.), deoarece textul păstrat, încheiat cu salutul *Ave* ne arată că epitaful a fost închinat celui amintit mai sus, iar numele dedicantei (în N) figura aici în finalul inscripției.

²¹ ISM V 3; 43 etc.

²² ISM V 39 (sec. III p.Chr.).

²³ ISM II 180 (Tomis); ISM V 35 (Capidava), 154 (Troesmis); vezi și p. 331-332, s.v. *Ulp(ius) (-ia)*.

²⁴ ISM V 230: „*... qui tu[mulum cum sep]/ulcro h[oc loco?...]] posuit*”; lectura inscripției este nesigură, cei doi termeni ar putea defini mormântul propriu-zis și piatra funerară cu inscripție.

²⁵ ISM V 230 (a doua jumătate a sec. al II-lea – începutul sec. al III-lea p.Chr.); MIHĂILESCU-BÎRLIBA 2011, p. 109-110, nr. 10 (sec. II p.Chr.).

din r. 4, recunoaștem o formă a toponimului Aegyssus din apropiere²⁶, cum vom arăta mai jos.

Mai adăugăm apoi, în legătură cu textul inscripției de la Ibida, că literele NINI din r. 5, pot aparține unui *cognomen* în G, probabil *Antoninus*²⁷, aparținând defunctului; soția sa – „*m[arita...]*”²⁸ – este cea care se îngrijește de ridicarea mormântului sau a pietrei funerare.

Observațiile de mai sus permit întregirea inscripției de la Ibida astfel:

[D(is) M(anibus)]

.....

[Antoninus ?...]

[vix(it) an(nis)...]

interfec[tus a latro-]

nes IND[.....]

A .Ave (viator). Ul[pia Fla-]

vi(a) Egis[so Anto-]

nini m[arita e.g. s(epulcrum) f(aciendum) c(uravit)].

Traducerea: „Zeilor Mani .... Antoninus(?) ... a trăit ani ... (fiind) omorât de tâlhari ..... Salutare (trecătorule). Ulpia Flavia, originară din Aegyssus, soția lui Antoninus, a îngrijit să se facă acest mormânt.”

În legătură cu locul de proveniență al dedicantei, se impun câteva precizări: vechea cetate (*vetus urbs*) Aegyssus (Tulcea), amintită de Ovidius în legătură cu atacul getic din anul 12 p.Chr.²⁹, își va fi păstrat importanța în epoca romană timpurie, cunoscută însă mai puțin; de la Tulcea provin câteva inscripții (prima din vremea lui Titus)³⁰, iar alta atestă existența unui *territorium Aegyssense*³¹, structură administrativă specifică sec. II – III p.Chr.³². Cetatea Aegyssus, puternic

²⁶ Toponim redat desigur în Abl., pentru a indica locul de origine, fără a fi precedat de *domo*, ca în atâtea alte cazuri.

²⁷ În privința *cognomen*-ului *Antoninus*, v. ISM V 137, I 3 (134 p.Chr.); 189 (*Troesmis*, prima jumătate a sec. II p.Chr.); ISM I 349 (*vicus Secundini*, 246 p.Chr.); ISM IV 12 (238 p.Chr., *Tropaeum Traiani*); 82 (177-179 p.Chr., *civitas Ausdecensium*) etc.; v. și ISM V 179 și altele: „*s(epulchrum) f(aciendum) c(uravit)!*”.

²⁸ Pentru *marita*, v. ISM V 175 (soția, alături de mama defunctului, *heredes primi*); în inscripția de la Ibida figura probabil soția, originară mai degrabă din altă parte, decât „*m(ater)*”; termenul *marita* este mai rar folosit decât *coniux*, v. ISM V p. 344, s.v.; adaugă, ISM II 262. Mai puțin probabil că putem citi în r. 4-5 ale inscripției de față: „... Anto]nini m[onum(entum) f(aciendum) c(uravit)]”, deoarece în finalul epitafurilor, chiar dacă se definea uneori felul monumentului ridicat, nu se mai repeta numele defunctului amintit la început. Pentru *monumentum*, întâlnit chiar la Ibida, v. MIHĂILESCU-BÎRLIBA 2011, p. 110-113, nr. 12: „*et mon[umentum] h(eredem) n(on)] l(sequet(ur))*”; p. 104-105, nr. 6 (= ISM V 232): „*[ma]/rit[o suo] sib(i et suorum uiua hoc) | m[onumentum] posuit*” sau „*[titulu]/m [posuit]*”.

²⁹ Ex Ponto, I, 8, 13 (*Caspios Aegisos*); IV, 7, 21; 53 (*Aegisos*); DID II, p. 44 sq; DE TRIZIO 2010, p. 71-79.

³⁰ ISM V 286; v. și 287, 289 (tot din Tulcea); în privința ISM V 288 (epigramă greacă), aceasta provine mai degrabă din unul din orașele pontice (Tomis?).

³¹ BAUMANN 1984, p. 223-224, nr. 3: „*dec(urio) ter<r>i(torii) A[eg(yssensis...)]*”; v. și p. 222-223, nr. 1-2.

³² SUCEVEANU 1977, p. 58-59, 97, 133, 157-158; SUCEVEANU 1998, p. 131-132; BAUMANN 1983, p. 45-46; 60-61; 81; BĂRBULESCU 2001, p. 73-75; 164-166; BĂLTĂC 2011, *passim*. Asupra prezenței *coh. II Brittonum*, în a doua jumătate a sec. III p.Chr., pe baza unei

fortificată în vremea Tetrarhiei și refăcută de Iustinian, era în perioada romană târzie un centru militar important pe *limes*-ul de N al provinciei Scythia³³.

Fără să ne oprim asupra acestor aspecte, reținem menționarea toponimului în câteva itinerarii și izvoare târzii: Itin. Ant. 226, 2: *Aegiso* ; Not. Dign. Or. 39, 8, 17: *Aegissos*; 34: *Acciso* ; Hierocles, Synecd. 637, 14: Αἰγισσος etc.³⁴. Toponimul apare și în epitaful unui călăreț (*eques*) din *vixillatio Egissesis* (pentru *vexillatio Aegyssensis*), de la sfârșitul sec. al III-lea – începutul sec. al IV-lea³⁵.

Pe lângă inscripția fragmentară care atestă teritoriul *aegyssens* (sec. II), se înscrie mențiunea din inscripția de față (sec. II – III) și epitaful tocmai amintit din sec. III – IV p.Chr., ajungând, astfel, la trei dovezi epigrafice privind această așezare.

Revenind la Ibida, o analiză recentă a inscripțiilor găsite la Slava Rusă (14, la acea dată), a permis reluarea discuției privind evoluția așezării în epoca romană timpurie, din care reținem aici doar apartenența juridică și socială a persoanelor atestate (soldați, veterani, cetățeni romani și peregrini), cât și onomastica acestora (nume romane, trace și două nume grecești)³⁶. Stela prezentată acum, deși fragmentară, adaugă numele (probabile), *Ull[pia Fla]vi(a)* și *[Anto]ninus*, onomastica romană fiind de altfel majoritară în așezare³⁷.

Chiar dacă nu cunoaștem statutul exact al așezării de la Ibida în sec. II – III p.Chr.³⁸, aspectul care se desprinde din studiul inscripțiilor găsite acolo, pledează pentru înscrierea acesteia în evoluția centrelor romane dezvoltate în provincie în epoca Principatului. Limitându-ne la un singur exemplu, cel al drumurilor și podurilor din preajma așezării, acestea sunt reparate în vremea lui Maximinus Thrax și a fiului său Maximus, cum aflăm dintr-un stâlp miliar găsit la Slava Rusă³⁹, la fel ca arterele rutiere de pe linia Dunării și de pe litoral⁴⁰. Acest fapt confirmă includerea Ibidei în rețeaua de drumuri a provinciei, cu consecințe pe mai multe planuri.

ștampile găsite la *Aegyssus* (cf. OPAIȚ 1981, p. 297-299), v. MATEI-POPESCU 2010, p. 199, n. 1695 (sediul cohortei era la *Sexaginta Prista*). Descoperirile arheologice din epoca romană timpurie, mult mai numeroase, nu constituie subiectul notei de față.

³³ I. BARNEA în DID II, *passim*; ARICESCU 1977, p. 110-116; ZAHARIADE 1988, p. 137-138, nr. 29; SUCEVEANU & BARNEA 1991, p. 189, 213.

³⁴ DORUȚIU-BOILĂ în ISM V, p. 294-295; I. BARNEA în EAIVR, vol. I, p. 35, s.v. *Aegyssus*; v. și nota următoare.

³⁵ IGLR 270 și p. 281-282: „... *equitis vixillat(ionis) Egissesis*”; pentru alternanța literelor, e/i. vezi, tot acolo, trimerile la MIHĂILESCU 1960 și STATI 1961.

³⁶ MIHĂILESCU- BÎRLIBA 2011, p. 83-143; adaugă și IACOB *et alii* 2015, p. 560, fig. 1 – fragment de placă votivă cu menționarea unui *decurio*.

³⁷ ISM V 224-227, 230; MIHĂILESCU- BÎRLIBA 2011, p. 97-110, nr. 2, 4, 7, 10.

³⁸ SUCEVEANU 1977, p. 71-72, 106-107, 144, 162-163: *Libida (?) civitas stipendiaria*; MIHĂILESCU- BÎRLIBA 2011: *Ibida*, posibil centru militar; așezare civilă (*vicus, civitas*) este dificil de dovedit; IACOB *et alii* 2015, p. 559-573: (L)*Ibida*.

³⁹ ISM V 223 (237 p.Chr.) = MIHĂILESCU- BÎRLIBA 2011, p. 113-114, nr. 13 : „... *mi[liari]a nova et vi[il]as et po[nt]es disru(t)as...*”.

⁴⁰ ISM V 97 (*Carsium*, 236-238 p.Chr.); 250 bis (Mănăstirea Saun, 236 p.Chr.); ISM I 320 (*Histria*); 321 (Corbu).

Nu surprinde, aşadar, prezenţa unei persoane originare din Aegyssus, cum se întâmplă între cetăţile apropiate⁴¹; aflarea aşezării de la Ibida, pe traseul unor atacuri desfăşurate în sec. II – III p.Chr., inclusiv prin centrul provinciei, dacă nu o cauză strict locală, va fi provocat dispariţia personajului menţionat în inscripţia analizată acum.

II. ALTE INSCRIPTII FUNERARE*

1. Fragment de stelă funerară din calcar, cu loc de provenienţă neprecizat. Fără număr de inventar. În partea dreaptă păstrează un chenar ornat cu simbolul ciorchinelui de strugure⁴² (**Fig. 2**).

Dimensiuni : $\hat{h} = 0,29$ m ; $l = 0,44$ m ; $gr. = 0,24$ m ; $\hat{i}.l. = 0,065 - 0,07$ m .

Datate : sec. II – III p.Chr.

Textul păstrat este următorul :

.....
 .....A S T A
 .....· XX ·SANC
 .....N VI
 .....O N I

În r. 1 a treia literă, *T*, este ştearsă, iar la capătul rândului există o spărtură; în r. 2 numeralul este încadrat de triunghiuri despărţitoare; tot aici *A* este ligat cu *N*. Posibil să citim în r. 1 *cognomen*-ul *Casta*, întâlnit în regiune cu *nomen*-ul *Valeria*, la Aegyssus (Tulcea)⁴³, la Capidava⁴⁴, dar şi în alte locuri⁴⁵. Forma masculină a *cognomen*-ului – *Castus* -, este mult mai frecventă⁴⁶; alte posibilităţi de lectură în r. 1 sunt nesigure⁴⁷.

În r. 2-3, după vârsta defunctei [...*vix(it) an*]*n(os)*] XX, figurează, eventual, epitetul *sanctissima filia* sau *coniux* (?) (= preaslăvita fiică/soţie ?) formulă de

⁴¹ ISM V 57 (Tropaeum Traiani): „*qui natus fuit Axiop(oli)*”; mult mai frecvente sunt exemplele din lumea pontică, v. AVRAM 2013, *passim*.

*Piese, înregistrate de mai multă vreme în colecţia MINAC, provin probabil toate din Dobrogea.

⁴² Unul din cele mai frecvente simboluri pe stelele de tip danubian (v. ISM I-V *passim*; CONRAD 2004, *passim*); pentru reprezentarea strugurelui cu boabe foarte dese, vezi stele de la Sacidava (ISM IV 183, 194) sau Ibida (ISM V 227, 230) etc.

⁴³ ISM V 287 (sec. II sau III p.Chr.).

⁴⁴ ISM V 38 (sec. III p.Chr.).

⁴⁵ ISM II 256 (Tomis, sec. II – III p.Chr.): Ὀλπία Κάστα.

⁴⁶ ISM II 170, 191; ISM IV 67, 190, 214; ISM V 124, 130; ILB 338, 391, 438 II-18; IGB I² 47 (Odessos) etc.

⁴⁷ Respectiv, să citim finalul unui nume feminin şi filiaţia; sau *nomen* şi *cognomen* feminin; sau, în sfârşit, *filiās* (la plural), termen însoţit de numele părintelui, în genitiv. Pentru indicarea filiaţiei pe lângă nume feminine, vezi ISM V 36, 189 etc.; pentru *filiās* (la N pl.) în loc de *filiae*, care apare adeseori şi în inscripţii dunărene, v. MIHAESCU 1960, cap. 134; v. şi ISM V; în sfârşit, pentru *cognomina* feminine în *Sta*- vezi KAJANTO 1965, p. 412-413.

afecțiune, care nu lipsește nici în inscripțiile funerare⁴⁸. Întrucât epitetul ar fi trebuit să figureze lângă nume și înaintea numeralului, nu excludem prezența aici a *cognomen*-ului unui alt defunct, de tipul *Sanctinus*, *Sanctulus*, *Sanctianus* sau *Sanctus*⁴⁹, despre care știm că a trăit doar 6 ani - [*vix(it) an*]n(os)] VI⁵⁰.

În sfârșit, după literele păstrate în r. 4, ONI, am putea recunoaște un *nomen Ant*]oni[us sau *cognomen Ant*]oni[nus⁵¹, poate dedicantul inscripției, dacă nu tot unul dintre defuncți ale căror nume trebuie să fi figurat pe piatră. Nu excludem însă nici substantivul comun *c*]oni[ux care să fi însoțit numele dedicantului.

Acceptând prezența formelor nominale *Casta* și *Sanc*[-tus, -tulus, -tinus, -tianus], atrage atenția formarea lor pe baza unor adjective din sfere semantice apropiate, care vizează valori sau comportamente morale.

2. Inv. 21403 MINAC. Fragment dintr-un altar cu inscripție în limba latină, găsit întâmplător în anul 1976, în partea de est a satului Bugeac (jud. Constanța)⁵². (Fig. 3)

Dimensiuni: î = 0,315 m; l = 0,22 m; gr. = 0,27 m; î.l. = 0,054 – 0,056 m.

Date: sec. II – III p.Chr.

Înscripția este încadrată în partea dreaptă de un chenar simplu; se păstrează doar câteva litere din finalul a trei rânduri*. La sfârșitul r. 2 apare un semn despărțitor, iar în r. 3 se disting nesigur literele VM.

Textul inscripției:

.....
 ..... SAL
 ..... NX
 ..... VM
 .....

După cele câteva litere conservate pe piatră nu putem defini sigur caracterul inscripției:

Dacă era altar votiv, la început figura numele divinității căreia îi era închinată inscripția (rămasă necunoscută), urmată de urarea [*pro*] sal(ute), care ar putea fi recunoscută și aici în r. 1**.

⁴⁸ IDR III / 3, 367: „... coniugi / sanctis/simae...”; v. și MIHĂILESCU-BÎRLIBA 2004, p. 94-95 și 140 (SE 82); CONRAD 2004, p. 213, nr. 324: [*Ant*]oniae Gnesiae sanctissim(a)e pientissim(a)e (Nicompolis ad Istrum, sfârșitul sec II p.Chr.).

⁴⁹ *Cognomina* înregistrate de KAJANTO 1965, p. 252; Vezi CIL III 7449 = Montana 2, 1 și 68 (*Sanctus*) și alte exemple la Clauss-Slaby s.v.

⁵⁰ Al doilea nume, redat numai prin *cognomen Sanc*[...] era *puer*. Ne putem gândi la o relație de familie soră-frate cu o diferență mare de vârstă, dar pentru care vezi ISM II 382, ISM V 80, 104, 250 etc.; sau la o relație mamă-copil, ambii plecați din viață la vârste timpurii; dedicantul în cazul acesta ar fi fost *coniux* și *pater*.

⁵¹ Pentru *cognomen*-ul *Antoninus*, vezi mai sus, n. 27; ILB 438, p. 218 s.v. *Antonius* vezi, totuși, și alte posibilități: *Apollonius*, *Catonius* etc.

⁵² Fragmentul a fost recuperat de regretatul nostru coleg Mihai Irimia.

* Litera păstrată la bază în spărtura de sus nu poate fi precizată.

** Scrisă abreviat, cum mai întâlnim uneori.

Literele păstrate indică mai degrabă o inscripție funerară, situație în care *SAL* reprezintă începutul unui nume propriu, poate *Salvius*⁵³. În această accepție textul păstrat pe fragment s-ar putea completa:

.....Sal –
[vius mil(itavit) an]n(os) X,
[vix(it) ann(os)...]V M etc.

În sfârșit, *SAL* ar putea fi un substantiv comun, transcris după numele personajului. Un exemplu asemănător întâlnim în apropiere de Bugeac, la Durostorum, unde un altar închinat lui Invictus Mithras este pus de *Q. Samicius Serenus, archite[c]ltus, salariarius leg(ionis) XI Claudia*⁵⁴; termenul *salariarius* desemnează un civil care primea un salariu ca urmare a unui contract cu armata romană⁵⁵. Nu este exclus ca și cel menționat pe piatra de la Bugeac să fi funcționat în legiunea din apropiere, a XI-a Claudia. În r. 3 pe piatră trebuie să fi fost indicată vârsta, din care cunoaștem doar cifra terminală, *V*, iar sigla *M*, de la *m(enses)*, să fie urmată de numărul lunilor. *M* poate fi însă și *praenomen*-ul *M(arcus)* abreviat, a celui care a pus inscripția. Lectura rămâne și în această variantă ipotetică :

..... sal(ariarius)
[leg(ionis) XI Cl(audiae) an]n(os) X,
[vixit ann(os)...]V m(enses ?) ...

3. Fragment dintr-o placă de calcar, cu loc de proveniență necunoscut și inscripție în limba latină. Fără număr de inventar. Ținând seama de forma acestuia și textul păstrat, pare să fie o inscripție funerară. (**Fig. 4**)

Dimensiuni: î = 0,52 m; l = 0,62 m; gr. = 0,15 m; î.l. = 0,05 m.

Se păstrează 1-3 litere din patru rânduri, câmpul inscripției fiind de 0,29 m (înălțime) și 0,17 m (lățime); restul este o margine foarte lată spre dreapta, cu urmele unor caneluri verticale.

Date: sec. II – III p.Chr.

Literele păstrate sunt:

.....OVI
.....TIP
.....N
.....X

În r. 1 recunoaștem începutul unui nume, probabil *Ovi/[nius]*, *nomen* atestat în mai multe rânduri la Roma, în Italia, în câteva provincii din vestul imperiului

⁵³ Vezi și ISM IV 182 (Sacidava): *Iulius Salvius*; AE 2003 1538 (Iatrus): *T. Salvius Chresimus*; ILD II 1011 (Dacia, Ilișua: *[Au]r(elius) Sal(vius)*. *Salvius* este întâlnit mult mai frecvent decât *Salius*; v. Clauss-Slaby, s.v.

⁵⁴ ISM IV 108 și bibliografia.

⁵⁵ Vezi și RHP 119 = M&A 2012, p. 207-213 (Apameea-Syria): „*Aur(elius) Surus / salariarius al(a)e I Ulp(iae) Con(tariorum) / fecit in salario an(nos) XX vixit ann(os) XLV ...*”; RIU 2, 590 = IDRE II, 273 (Brigetio, Pannonia Inferior: „... *M(arcus) Ulp(ius) Cele(rinus), sal(ariarius) / leg(ionis) I Ad(iutricis) / p(iae) f(idelis), interpre<s=X> / Dacorum ...*”; ILD II 926 și 927 (Apulum) etc.

și din Africa⁵⁶. În Moesia Inferior numele este purtat de unul dintre cei mai activi guvernatori ai provinciei, C. Ovinus Tertullus (198-201 p. Chr.)⁵⁷. În cazul de față pare a fi vorba de un simplu militar, apreciind după termenul identificat în r. 2 – *s]tip[/endiarius]*, întâlnit pe stele funerare la Ostrov (Durostorum), din prima jumătate a sec. III p.Chr. și Tomis (sec. IV p.Chr.)⁵⁸ și în repetate rânduri în diplome militare. După nume, figurau anii de serviciu militar și apoi cei de viață, cum s-a notat pe o inscripție din Tomis, din sec. III p.Chr.: *fecit stipendia (annis) XXIII et vixit annis XLII*⁵⁹; litera *N*, din r. 3, ar putea fi citită *an[n](is) / an[n](os)*, iar în r. 4 să se fi indicat numărul anilor: *L/X* ?

Cunoscând prea puțin din textul inițial al inscripției, întregirea rămâne, evident, ipotetică.

4. Inv. 16801 MINAC. Bloc de calcar fragmentar, cu inscripție în limba latină⁶⁰. (Fig 5)

Dimensiuni: î = 0,29 m; l = 0,42 m; gr. = 0,16 m; î.l. = 0,055 – 0,06 m.

Se păstrează un fragment din partea dreaptă a unei inscripții funerare, mărginită de un chenar ornat cu vrej de strugure. Scrierea este puțin ordonată, cu ligaturi în r. 1 (*V + A* și *L + N*), r. 2 (*N + T + I*) și r. 3 (*R + I* și *D + E*). Notăm, de asemenea, omiterea literei *E*, dacă nu este ligată cu *L*, în r. 1.

Dată: sec. III p.Chr.⁶¹.

Din text de păstrează câteva litere din finalul a trei rânduri:

Ē Ľ V A L N

R E N T I B

C E R I D E

La începutul inscripției trebuie să fi figurat numele și vârsta celor decedați, apoi cel al dedicantei. *Nomen*-ul acesteia este nesigur : pe piatră se păstrează doar hasta de jos a literei *Ē*, urmată de *Ľ*; spărtura care urmează pe piatră nu ne oferă o deplină siguranță pentru recunoașterea unui *A*. În această eventualitate am putea citi un nume abreviat de tipul *A]ēl(ia)*, *Aur]ēl(ia)*, *Corn]ēl(ia)* etc. ⁶² După literele ligate de la sfârșitul r. 1 *cognomen*-ul pare a fi *Val(e)n[/tina]*, și el bine

⁵⁶ Clauss-Slaby s.v. *Ovinus/-ia* (43 atestări); v. din Pannonia Superior (*Carnuntum*), HILD 1968, 102: „*C. O[vinius] / Tertu[llus] ? quod / votum [sus]/cepit*”. La Tomis, ISM II 220: „*Stena Ovi[/dial] sive nia ...*”.

⁵⁷ THOMASSON, L.P. P, 2009: 20: 107; PIR²:191.

⁵⁸ ISM IV 116: „*D(is) M(anibus) / Valerio Marco / mil(iti) leg(ionis) XI Cl(audiae), obito, vixit ann(is) XLV st(i)p(endiorum) XXVI*”; vezi și în acest volum, Al. Avram, *Note epigrafice*, inscripția nr. 21: „*Fl(auius) Vrsus ... / (quondam) d(e) eq(uitibus) no(meri) II cataf(ractariorum) / ... mil(es) of(ficialis) Ladici pr(a)ef(ecti), st(i)p(endiorum) IIII ...*” (sec. IV p.Chr., Tomis).

⁵⁹ ISM II 346 (sec. III p.Chr.) și p. 311 (observații de limbă).

⁶⁰ Fișa de inventar cu fotografia piesei a fost întocmită de A. Panaitescu, în 7.III.1967. Proveniența inscripției nu a fost precizată; nu ar fi exclus să fi fost adusă de la Capidava, ca multe altele, precum un fragment de stelă aflat tot la MINAC – ISM IV, 44 (sec. III), ornat asemănător, scrierea însă, fără ligaturi, este ușor diferită.

⁶¹ Ligatura între *T + I* din r. 2 crează imaginea unei cruci (observație Al. Barnea la Sesiunea anuală „Pontica” 2016); faptul ar permite datarea inscripției în sec. IV p.Chr.

⁶² Desigur, am putea citi și *A]ēl(ius) Val(e)n[/tinus]*, dedicant fiind în acest caz fiul defuncțiilor (sau un alt *nomen* și *cognomen* cu aceste inițiale).

cunoscut⁶³. În r. 3, terminația în dativ plural ar indica completarea *pa]rentib/[us]*⁶⁴, fără a fi exclusă și lectura *bene me]rentib/[us]*⁶⁵, referitoare la defuncții menționați. În literele de pe r. 3 am putea recunoaște un dativ singular *so]ceri*, în loc de *socero*, cu confuzia sau trecerea termenului de la declinarea a II- a în -er, la declinarea a III-a⁶⁶. Tot în r. 3 hasta verticală a literei *D* este trasată defectuos, literă ligată cu *E*⁶⁷.

Textul inscripției:

[.....A]e]l(ia) ? Val(e)n -

[tina pa]rentib-

[us et so]ceri de

[suo posuit *sive* f(aciendum) c(uravit)]

„...Aelia ? Valentina, părinților și socrului din averea proprie a pus (monumentul) / s-a îngrijit să se facă (monumentul).”

Dacă piatra avea o lățime aproximativ dublă față de fragmentul păstrat (cca. 0,84 m, cu chenar lat de o parte și de alta), ea ar conține pe rând dublul literelor existente acum, permițând o variantă de lectură. Putem presupune, în varianta lărgită, și prezența unor epitete consacrate, respectiv *pientissimi* (pentru *parentes*)⁶⁸ și *optimus* (pentru *socer*)⁶⁹.

Inscripțiile la care ne-am referit datează din sec. II-III p.Chr. Starea lor fragmentară nu permite reconstituiri sigure. Raportarea la epigrafe cunoscute din zonă ne oferă ocazia propunerii unor forme onomastice sau recunoașterea unor termeni comuni, fie că ne referim la domeniul vieții private (*parentes*, *socer*), fie, cu multă probabilitate, la cel militar (*salararius?*, *stipendia* / *stipendiorum* ?). Inscripția de la Ibida se detașează ca importanță; textul, și aici fragmentar, dă ocazia unor comentarii referitoare la posibile evenimente marcante petrecute în zonă sau la altele, legate de toponimii.

⁶³ Vezi RIU 3 758 (Pannonia Superior); CIL III 1609 (Dacia): *Aelia Val[ent]ina*; IDR III/ 5,1,61 (Apulum): *Ael(ia) Valentina*; ISM IV 62 (Tropaeum Traiani): *Iulia Valentina*; ISM IV 11, 52, 55, 62 a,b: *Valentinus*; ISM II 452 (Tomis): *Cornelius Valentinus*.

⁶⁴ *Parens* și *parentes* apar frecvent în inscripții; v. la Tomis, ISM II, p. 423, s.v.

⁶⁵ Pretutindenii utilizat în inscripții funerare și *bene mereo*; v. ISM II, p. 421, s.v.; ISM V 30, 52, 80, 81 etc.

⁶⁶ Pentru confuziile în declinarea celor doi termeni – *socer* și *socrus*, vezi ISM V 163 (Troesmis): *op(timo) socro* (pentru *socero*); prima formă întâlnită și în altă parte: ILD II 969, inscripție funerară pentru un *Victorinus* (în dativ *Victorino*) *socer* (în dativ, eronat *soc]rui*, formă normală de dativ pentru un substantiv feminin; aici este utilizat „ca pentru masculin”, formă întâlnită în latina populară); v. și ILD I 248 (Ulpia Traiana Sarmizegetusa): *so]cru(i)f.*; ISM II 227: *socru...*(m.).

⁶⁷ Prepoziția de urmată de *suo* (ablativ de la *suus*), este frecventă; v. la Tomis ISM II 195, 266, 318 (inscripții funerare), dar și în numeroase alte locuri.

⁶⁸ Vezi, de exemplu, ISM II 194, 225, 247, 304, 465.

⁶⁹ ISM V 163 (Troesmis): *op(timo) socro* (v. mai sus și n. 66).

BIBLIOGRAFIE

Abrevieri

A É - L'année épigraphique, Paris.

CIL - Corpus Inscriptionum Latinarum, I – XVII, Berlin, 1863 sqq.

ICUR - Inscriptiones christianae urbis Romae. Nova series, Roma, 1922.

IDR - Inscriptiile Daciei Romane: II· Oltenia și Muntenia (Gr. Florescu, C.C. Petolescu), București, 1977; III/1· Dacia Superior. Zona de sud vest (I.I. Russu în colaborare cu Milena Dušanic, N. Gudea, V. Wollmann), București, 1977.

IDRE - C.C. Petolescu, *Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie (Ier – IIIe siècles)*, vol. I-II, Bucarest, 1996-2000.

IGB - G. Mihailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, I-V, Sofia, 1956-1997; I², 1970.

IGLR - Em. Popescu, *Inscriptiile grecești și latine din secolele IV – XIII descoperite în România*, București, 1976.

ILB - B. Gerov, *Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae*, vol. I, Sofia, 1989.

ILCV - E. Diehl, *Inscriptiones Latinae christianae veteres*, I – III, Berlin, 1924-1931.

ILD - C.C. Petolescu, *Inscriptiile latine din Dacia*, I-II, București, 2005, 2016.

IMS - *Inscriptions de la Mésie Supérieure, sous la direction de Fanula Papazoglou*, I – VI, Belgrad, 1976 – 1995; III 2, Timacum Minus et la vallée du Timok, 1995.

ISM - *Inscriptiile din Scythia Minor grecești și latine: I· Histria și împrejurimile* (D. M. Pippidi), București, 1983; II· *Tomis și teritoriul său* (Iorgu Stoian, index de Al. Suceveanu), București, 1987; III· *Callatis et son territoire*, (Al. Avram), Bucarest/Paris 1999; IV· *Tropaeum Traiani – Durostorum – Axiopolis*, (Em. Popescu), Bucarest/Paris, 2015; V· *Capidava – Troesmis – Noviodunum*, (Emilia Doruțiu-Boilă), București, 1980.

KAJANTO - I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, Helsinki, 1965.

Montana - Montana, vol. 2, Sofia, 1993.

NMESM - A. Aricescu, V. Barbu, N. Gostar, Gh. Poenaru-Bordea, A. Rădulescu, *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, Constanța, 1964.

PIR² - *Prosopographia Imperii Romani · Saec. I-II-III*,² Berlin, 1933.

RHP - B. Lörinez, *Die römischen Hilfstruppen in Pannonia während der Prinzipatszeit · I· Die Inschriften*, Wien, 2001.

RIU - *Die römischen Inschriften Ungarns*, Budapest/ Amsterdam, I – V, 1972 – 1991.

THOMASSON, LP I² - B.E. Thomasson, *Laterculi praesidium, vol. I ex parte retractatum*, Göteborg, 2009.

ZPE - *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, Bonn.

**

Clauss-Slaby: Epigraphische Datenbank Clauss-Slaby. (www.manfredclaus.de).

VEL Vbi erat Lupa (<http://www.vbi-erat-lupa.org>)

Autori

ARICESCU 1971 - A. Aricescu, *Despre numele așezării antice de la Slava Rusă*, BMI 40 (1971), p. 58-60.

ARICESCU 1976 - A. Aricescu, *Adnotări epigrafice* (2), SCIVA 27 (1976), 4, p. 523-535.

ARICESCU 1977 - A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, București, 1977.

AVRAM 2007 - Al. Avram, *Le corpus des inscriptions d'Istros revisité*, Dacia N.S. 51 (2007), p. 79-132.

AVRAM 2013 - Al. Avram, *Prosopographia Ponti Euxini externa*, Colloquia Antiqua, 8, Louvain/ Paris/ Walpole, MA, 2013.

- BAUMANN 1983 - V.H. Baumann, *Ferma romană în Dobrogea*, Tulcea, 1983.
- BAUMANN 1984 - V.H. Baumann, *Piese sculpturale și epigrafice în colecția Muzeului de Istorie și arheologie din Tulcea*, Peuce 9 (1984), p. 201-233; 597-630.
- BĂRBULESCU 2001 - M. Bărbulescu, *Viața rurală în Dobrogea romană* (sec. I-III p.Chr.), Constanța, 2001.
- BĂLTĂC 2011 - A. Băltăc, *Lumea rurală în provinciile Moesia Inferior și Thracia*, București, 2011.
- BOUNEGRU 2003 - O. Bounegru, *Economie și societate în spațiul ponto-egean* (sec. II a.C. – III p.C.), Iași, 2003.
- CONRAD 2004 - S. Conrad, *Die Grabstelen aus Moesia inferior. Untersuchungen zu Chronologie, Typologie und Ikonografie*, Leipzig, 2004.
- DE TRIZIO 2010 - M.S. de Trizio, *History, Rhetoric and Political „Opportunity” in the Encomium of Vestal* (Ov. 4, 7), AOU, *Seria Filologie* 21, p. 71-79.
- HILD 1968 - F. Hild, *Supplementum epigraphicum zu CIL III: das pannonische Niederösterreich, Burgenland und Wien 1902-1968*, Wien, 1968.
- IACOB et alii 2015 - M. Iacob, A. Ibba, D. Paraschiv, A. Teatini, *La città romana di (L)Ibida, in Scythia Minor. Le ricerche recenti e l'accordo di collaborazione tra l'Istituto di Ricerche Eco-Museali di Tulcea e l'Università di Sassari*, in *Culti e religiosità nelle province danubiane* (a cura di L. Zebrini). Atti del II Convegno Internazionale. Ferrara 20-22 Novembre 2013, Bologna, 2015, 9. 559-573.
- MATEI-POPESCU 2010 - F. Matei-Popescu, *The Roman Army in Moesia Inferior*, Bucharest, 2010.
- MÉA 2012 - C. Méa, *Le salariarius: un contractuel de l'armée romaine*, ZPE 181 (2012), p. 207-213.
- MIHĂESCU 1960 - H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului Roman*, București, 1960.
- MIHĂILESCU-BÎRLIBA 2004 - L. Mihăilescu-Bîrliba, *Sclavi și liberi imperiali în provinciile romane din Illyricum (Dalmatia, Pannonia, Dacia și Moesia)*, Iași, 2004.
- MIHĂILESCU-BÎRLIBA 2011 - L. Mihăilescu-Bîrliba, *La cité romaine du Haut-Empire d'Ibida (Mésie Inférieure). Considérations historiques selon le dossier épigraphique*, *Studia Antiqua et Archaeologica* 17 (2011), p. 83-143.
- OPAIȚ 1981 - A. Opaîț, *O nouă unitate militară atestată la Aegyssus*, SCIVA 32 (1981), 2, p. 297-299.
- POPESCU 1964 - Em. Popescu, *Epigraphische Beiträge zur Geschichte der Stadt Tropaeum Traiani*, StCl, 6 (1964), p. 185-203.
- RĂDULESCU 1963 - A. Rădulescu, *Inscripții inedite din Dobrogea*, SCIV 14 (1963), 1, p. 79-105 = NMESM, p. 139-188.
- SLUȘANSCHI 1994 - D. Slușanski, *Sintaxa limbii latine I: Sintaxa propoziției*, București, 1994.
- SUCEVEANU 1977 - Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană, secolele I – III e.n.*, București, 1977.
- SUCEVEANU 1998 - Al. Suceveanu, *Fântânele. Contribuții la studiul vieții rurale în Dobrogea romană*, București, 1998.
- SUCEVEANU & BARNEA 1991 - Al. Suceveanu & Al. Barnea, *La Dobroudja romaine*, Bucharest, 1991.
- STATI 1961 - S. Stati, *Limba latină în inscripțiile din Dacia și Scythia Minor*, București, 1961.
- TUDOR 1978 - D. Tudor, *Oltenia romană⁴*, București, 1978.
- ZAHARIADE 1988 - M. Zahariade, *Moesia Secunda, Scythia și Notitia Dignitatum*, București, 1988.

Fig. 1 a-b

Fig.2

Fig.3

Fig.4

Fig.5